

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas complectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369546628>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

LOG Id: LOG_0128

LOG Titel: Caput Duodecimum. Camirium. Camiri. - XII. Hoofdstuk. De Camiri-Boom

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

in crassas candelas spithamam circiter longas, quas *Nipa* foliis obvolvunt, ita ut Batavicam referant Dammaram, excepto quod minores sint: Continuum atque æqualem dant flammam, nullum vero strepitum, meliusque ignem foveant quam Amboinenses: Manadenfes hanc liquefaciunt Dammaram supra ignem, inque tenues effundunt arundines Bambu, quas accendunt uti apud nos candelas. Per totam porro Celebem usurpatur ad omnium armorum manubria firmanda, uti *supra* cap. 7. de *Canario Decumano* fuit dictum.

In Manado incrustant terrea vasa, patinas, ollas cum hac contrita, ac superne illinita, uti Amboinenses illud cum sua perficiunt. Hac quoque obducunt ligneas vaginas telorum suorum & armorum *Krisfen* dictorum, qua illas glabras ac splendentes reddunt, lignique nodi inferviunt ad manubria illorum *Krisfen*, trunci vero lignum non est durabile, nec operi mechanico utile est.

Uteriore disquisitione forte constabit, Dammaram Batu in Borneo crescentem, multo magis cum hac Celebica convenire quam cum præcedente Amboinensi: Corneum amittit colorem, si diu coquatur, atque albescit.

de gedaante van een dikke keerze, omtrent een span lank, dieze dan met bladeren van *Nipa* bewinden, datze de *Batavische Dammara* gelyken, behalven datze kleinder zyn: Zy branden gestadig zonder knerssen, en houden 't vuur beter dan de *Amboinsche*. De *Manaders* smelten deze *Dammara* over 't vuur, en gietenze in dunne Bamboezen, dieze dan branden, als kaarsen. Voorts wertze op beel *Celebes* gebruikt, om alderbande wapenen in haer steelen vast te maken, gelyk boven cap. 7. van het *Canarium Decumanum* gezegt is.

In Manado verglazenze ook de aarde potten, schootels, en bakken met deze gewreene, en daar op gesmeerde *Dammara*, gelyk de *Amboineezen* met de baare doen. Zo bestrykenze ook de boute scheede van hare *Kritzen* daar mede, om dezelve glad en glimment te maken, en 't hout van de knoesten dient tot *krits-begten*, maar dat van den *stam* is niet durabel, en dient tot geen timmerwerk.

By nader onderzoek zal men misschien bevinden, dat de *Dammara Batu*, op Borneo vallende, veel meer met deze *Celebische Dammara* zal over een komen, dan met de voorgaande *Amboinsche*. Zy verliest hare boornverwige couleur, als menze lang kookt, en wert wit.

CAPUT DUODECIMUM.

Camirium. Camiri.

CAmirium est arbor crassa, sed non alta, quum ejus truncus mox in ramos sese dividat, qui corticem gerit glabrum, cinereum, multisque punctis hinc inde notatum, fragilem, ac succosum. Folia duplicem habent formam, in junioribus enim ramis multo sunt majora, triangula, inque tres acutos apices divisa, fere instar *Hederæ*, sed multo majora, plerumque sex pollices longa & lata, aliquando etiam decem & undecim pollices: Tres gerunt ac quædam quinque magnos nervos, qui ad pedunculum concurrunt, qui septem & octo pollices longus est, rotundus, rugosus, ac si arena conspersus esset, vel etiam lanuginosus, uti & supremi rami, ac inferior foliorum pars. Prope foliorum ortum in ipsorum pediculis binæ locantur verruculæ, folia autem sine ordine arcte sibi junguntur circa ramos.

Alia ac maxime vulgaria folia in adultis arboribus ab inferiore parte latissima sunt, sensimque acuminata desinunt, sed nullos habent angulos, excepto quod horum quædam ad oras sint sinuosa, octo novemque pollices longa, quinque vel sex lata, cum tribus ingentibus nervis ad petiolum concurrentibus, sed paucis constantia costis, superne obscure viridia, inferne ex viridi gilva.

Inter folia flores proveniunt brevibus, sed extensis racemis insidentes, tres quatuorve simul juncti, brevibus & herbaceis pedunculis suffulti. Flores hi referunt illos *Gayang*, sed sunt minores, ex quinque tenuibus & angustis petalis constantes, in quorum centro quædam breviter apparent stamina antheris luteis instructa, illi autem jucundum spirant odorem. Fructus ex ipsis non progerminant floribus, sed eo loci, ubi pedunculi floriferi concurrunt, simplices quoque plerumque proveniunt, aliquando gemini uno in pedunculo brevi, crasso, & lignoso juncti. Singulus iterum fructus duplex est, vel integer vel bifidus, integer formam & magnitudinem fere habet *Nucis Juglandis*, sed irregularis, & superius obtuso apice instructus. Bifidus formam habet *scroti*, in medio sulcatus, superius obtuse acuminatus, ex viridi cinereus, & quasi farina & arena conspersus: Exterior putamen simile est *Juglandis*, sed non ita colore suo manus inquinans, sub hoc reconditur nux in integro simplex, in bifido fructu duplex, singula vero obvolvitur tenui pellicula seu cellula, quæ ab una parte ingens habet foramen, per quod nux conspici potest, duplices autem vulgarissimæ sunt.

Nux ipsa formam habet rotundi *Canarii*, sed paulo magis est plana & lata, parum compressa, externe nigricans & rugosa. Putamen vero crassius & durius est quam in *Canariis*, quod non nisi forti ictu aperitur:

Ejus

XII. HOOFSTUK.

De Camiri-Boom.

DE *Camiri-boom* is wel dik, maar niet hoog van *stam*, die hem straks in takken verdeelt, met een effene licht-graauwe *schorsse*, hier en daar met eenige puntjes bespikkeld, *bros*, en *zappig*. De bladeren zyn van tweederlei gedaante, want aan de jonge takken zynze veel grooter, drieboekig, of in drie spitzen verdeelt, bykans als die van *Eylloof*, maar veel grooter, in 't gemeen zes duimen lank, en breed, zomtyds ook tien en elf duimen. Zy hebben drie, en zommige ook vyf groote zenuwen, die by den steel zamenslooten. De steel is zeven a acht duimen lank, rond, ruig, als met zand bestrooit, of wolachtig, gelyk ook de voorste takken, en onderste zyde der bladeren. Aan de steelen by de bladeren ziet men twee roodachtige vrates, en staan de bladeren zonder ordere digt agter malkander rondom de takken.

De andere en gemeenste bladeren aan de volwassene boomen zyn agter ook breedst, en loopen allenskens spits toe, maar hebben geen boeken, behalven dat zommige aan de kanten een weinig bogtig vallen, acht en negen duimen lank, vyf en zes breed, met drie groote zenuwen agter t'zamen slootende, en voorts weinige ribben, boven donker-groen, en van onderen uit den groenen vaal.

Tusschen de bladeren komt 't bloeizel voort aan korte, doch uitgespreide trosjes, drie en vier bloempjes by malkander, op korte grasachtige steeltjes. De bloempjes gelyken 't bloeizel van *Gayang* wat, doch zyn kleinder, en uit vyf teere en smalle blaadjes bestaande, in welkers midden men eenige korte draatjes ziet met geele nopjes, die wat lieflyk van reuk zyn. De vruchten komen uit de bloeme zelfs niet voort, maar aan die plaats, daar de bloemdragende steeltjes t'zamen slooten, zy komen ook gemeenelyk enkelt voort, zomtyds twee by malkander gevoegt op een korte, dikke, houtachtige steel. Ieder vrucht is wederom tweederlei, of enkelt of dubbelt, de enkelde is in de gedaante en grootte bykans van een *Walnoot*, doch wat scheef, en na vooren met een stompe spits. De dubbelde heeft de gedaante van een kloofjak, in de midden van agteren na vooren met een kloof, en een stompe spits uit den groenen-graauw, en als met meel en zand bestrooit. De buitenste bolster is gelyk aan de *Walnooten*, doch zo verwende niet: Daar onder leid een noot in de enkelde een, in de dubbelde twee, ieder beslooten in een dun vliesken, of huiskken, 't welk aan de eene zyde een groot gat heeft, waar door men de noot zien kan, en zyn de dubbelde de meeste.

De noot zelfs heeft de gedaante van een ronde *Canaris*, doch wat breeder en platter, aan 't een einde wat zamengedrukt, van buiten swartachtig en rimpelig. De schale is dikker en harder, dan aan de *Canaris*, die men niet dan

Ejus interior pars repleta est undique nucleo albo & pingui, substantia & sapore simili Nuci Juglandi, sed hæc oleosior est magisque nauseosa: In maturo fructu putamen parum flavescit ac denuo nigrescit: Trunci lignum est album & inutile, in ramis fragile, medulla aquosa repletum, unde periculosum est ejus insister ramis, quum facile rumpantur.

Anni tempus. Floret in Septembri, fructus vero dat in Octobri & Novembri, sæpe etiam ejus rami ex inferiore trunci parte progerminant, majores vero rami non erecti excrescunt, sed incurvi, & late sese extendunt.

Nomen Latine Camirium. Malaice *Camirin*, *Camiri*, & *Boa Cras*. Ternatensibus *Saketa*. Amboinice *Yaro Mahu*, h. e. *Canarium Javanum*, vel quia in Java plurimum crescat, vel quia a Javanis ejus usum ac nucleos primum acceperint: Econtra Amboinenfes *Ricinum* vocant *Camirium*, quum ex ejus nucleo oleum quoque pingue exprimatur. In Boero Sibu & Sibu. Macassarensibus *Sapiri*. Boegensibus *Ampiri*. Bimensibus *Callelli*.

Locus. Plurimum crescit in Java & in Moluccis, præsertim in Batsjana & Mackiana: item in Bonoa & Buro, ut & in Celebes parte Occidentali Macassarensibus subdita. In Amboina & Banda quædam etiam hujus inveniuntur arbores, sed raræ, nec ita magnæ sunt quam aliis in locis.

Ufus. Vulgatissimus usus apud Javanos & Macassarenses est candelas ex ejus nucleis formare, qui depurati contunduntur, ac commiscuntur cum Gossypio vel Calappi putamine, quæ sibi invicem subiguntur, donec consistentiam crassioris febi habeat, dein bacelli fissarum arundinum Bambu, vel Leleba sumuntur, quibus obvolvitur hæc pasta instar linamenti, quod manibus tractatur, donec crassitiem & speciem candelæ referat, quæ prope arundinem istam accenditur. Hæ candelæ æqualiter ardent, sed citius consumuntur sebaceis, ingratumque spirant odorem, unde a primoribus non usurpantur, sed tantum a plebe. Bonoenses minorem impendunt laborem, nucleosque modo fasciant veruculo ex Bambu confecto, quo illos perforant: Amboinenfes ex naturali pigritia illos non curant, sed quidam illos crudos comedunt, cum pauxillo piperis mixtos, sed non multi simul sunt edendi, eo quod inebrient.

Securissimum est, si totæ nuces in ignem projiciantur, ac tamdiu torreantur, donec putamen exterius deflagret, quod mox exstinguitur, tostusque nucleus eximitur, qui ita comeditur, vel Sajoræ incoquitur loco Calappi medullæ, cujus defectus hoc suppletur nucleo, uti & mulierculæ caput suum hocce lavant loco Calappi nucleis: Oleum excoqui etiam potest eodem modo, ac ex rasata Calappi medulla, quod viles usurpant homines ad pisces fricandos, si vero sit vetustum, nulli inservit usui, nisi lampadibus illuminandis, quum crassum sit ac lente ardeat: Putamina adhiberi possunt ad carbones, uti Canarii putamina, quum sint pingua, crassa, ac diu ignem foveant: Eadem quoque putamina *Cassombæ* floribus miscuntur, ut pingues ac boni conserventur, ne nimis exsiccentur damno venditoris, licet emptoribus hoc obset.

EXPLICATIO

Tabulæ Quinquagesima Octava.

Quæ ramum exhibet *Camirii*.

A. Fructum *geminum*.

B. Ejus *nucleum* denotat.

OBSERVATIO.

Camirium a *Valent. pag. 213.* describitur, sed ejus figura No. XL. proposita penitus diversa est ab illa *Rumphii*, quæ alioquin in omnibus partibus & speciebus cum *Rumphianis* respondent. Nec dubito, quin *Valentinus* figuras suas ex *Rumphianis* composuerit, vel saltem ab hujus pictoribus forte dono acceperit, licet nullam hujus rei in præfatione sua faciat mentionem.

CAPUT

dan met een goeden slag open krygen kan: Het binnenste is dicht uitgevult met een witte en vette heest, van substantie en smaak de Wal-nooten gelyk, doch wat olyachtiger en walgelyker: Aan de rijpe vrucht werd de bolster wat geel, en ten laatsten rookachtig. Het hout van de stam is wit en ondeugent, aan de takken bros, en met een waterachtig bert, daarom het op deze takken zorgelyk te staan is, als kort afbreekende.

Sayfoen. Het bloeit in September, de vrucht heeft men in October en November, men ziet zomtyds ook de takken uit den onderste stam uitspruiten, en de boofst-takken gaan niet regt op, maar krom, en breiden zig ver uit.

Naam. In 't Latyn *Camirium*. In 't Maleys *Camirin*, *Camiri*, en *Boa Cras*: Op Ternaats *Saketa*: Op Amboins *Yaro Mahu*, dat is *Canarium Javanum*, ofte om datze op Java meest valt, of om datze van de Javanen het gebruik en korrels eerst ontfangen hebben: daar en tegen noemen de Amboineezen den *Ricinus Camirium*, om dat quansuis uit deszelfs korls ook een vette Oly geperst werd. Op Buro Sibu en Sibu: Op Macassar *Sapiri*, op Boegis *Ampiri*, op Bima *Calleli*.

Plaats. Hy wast meest op Java, en in de Moluccos, inzonderheid op Batsjan en Mackjan. Als mede op Bonoa, en Buro, en op Celebes Westerdeel, onder de Macassaren staande. In Amboina en Banda zynder ook eenige, doch niet veel, en werden zo groot niet als op andere plaatsen.

Gebruik. Het gemeenste gebruik by de Javanen, en Macassaren is kaarszen daar uit te maken, want men stampet de schoongemaakte korrels, mengt dezelve met een weinig kattoen, ofte Calappus-bolster te deegen door mal-kander kneedende, tot de consistentie van dik ongel, daar na neemt men de stokjes van gespleete Bamboezen, of Leleba, en rold dezen deeg daar om, als om een Lemmet, met de handen tot de dikte en forme van een kaarze, die men by dat rietken aansteekt. Deze kaarszen branden wel gestadig, maar consumeeren haastiger dan de ongel-kaarzen, geven ook een onliefsyken reuk van haar, daaromze by groote Heeren niet gebruikt werden, maar alleen by slegte lieden. De Bonoërs doender minder moeite aan, rygende slegts de binnenste korrels aan een speetje van Bamboezen gemaakt, en steekenze zo aan. De Amboineezen uit aangebooren traagheid, maken der geen werk af, behalven datze zommige raauw eeten, met een weinig peper gemengt, doch men moet 'er niet veel van eeten, want zy maken dronken.

't Zeekerste is, dat men de nooten eerst in 't vuur smyte, en zo lang brade, tot dat de buitenste schaal in de brant raakt, die men terstond wederom uithuist, en de gebraden heest wederom daar uitneemt, die men dan zo uit de bant eet, of met ander Sajor kookt, in plaats van Calappus-pit, welkers gebrek men door deze korrels vervult, gelyk ook de Vrouwen 't hoofft met dezelve wassen, in plaats van Calappus-pit. Men kan der ook een Oly van koken op dezelfde manier, als uit de geraspte Calappus-pit, het welk de slegte lieden gebruiken, om Vis daar in te branden, maar wat oud zynde, is 't nergens toe bequaam, dan tot branden in de lamp, want het dik is, en langzaam brand. De schaaalen kan men gebruiken om koolen daar van te maken, gelyk de Canary-schaaalen, want zy zyn vet, dik, en houden 't vuur lange. Dezelfde schaaalen werden ook onder de Cassomba-bloemen gemengt om dezelve vet en goet te behouden, en op datze niet te zeer op en droogen, tot schaade van de verkooper, hoewel de koopers daar tegen aanzien.

UYTLEGGING

Van de acht-en-vyftigste Plaat,

Dewelke vertoont een Tak van de *Camiri-Boom*.

A. Verbeelt een *dubbeldt vrucht*.

B. De *binnenste korrel*.

AANMERKINGE.

De *Camiri-Boom* wert by *Valent. p. 213.* mede beschreven, doch deszelfs figuur onder No. XL. verbeeldt verschilt geheel van die van *Rumphius*, die anders in al hun deelen en gedaante met elkander overeenkomen: En ik twyfele niet, ofte *Valentyn* heeft zyn figuren uit die van *Rumphius* ontleent, of door de Teekenaars ontfangen, schoon hy daar van in zyn Voorreden geen gewag maakt.

Z 3

XIII.